

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Succesvolle lokale/regionale netwerksamenwerking

Lessen uit 4 regio's voor **vroegsignalering** **alcoholproblematiek bij volwassenen**

Inleiding

Om gezondheidsschade te voorkomen en kans op herstel te vergroten is vroegtijdig alcoholproblematiek bij volwassenen (h)erkennen belangrijk. Daarom is een van de acties van gemeenten in het Gezond en Actief Leven Akkoord (GALA, 2023) dat zij een netwerksamenwerking opzetten om alcoholproblematiek bij inwoners van 18 jaar en ouder tijdig te signaleren (zie kader).

Impuls Vroegsignalering Alcoholproblematiek

Het ministerie van VWS verzocht het RIVM een Impuls Vroegsignalering Alcoholproblematiek Volwassenen uit te voeren om in 2023 ervaring op te doen met netwerksamenwerking. Vier samenwerkingsverbanden ontvingen financiële ondersteuning, met name om professionals tijd te geven zich in te zetten op dit thema. Gemeenten, GGD'en en instellingen voor verslavingszorg konden eind 2022 een plan indienen om lokaal of regionaal aan de slag te gaan met het opzetten of versterken van een netwerksamenwerking. De in deze brochure beschreven regio's zijn hieruit naar voren gekomen (zie figuur 1, pagina 4). Het RIVM werkte in deze impuls samen met het Trimbos-instituut, het Samenwerkingsverband Vroegsignalering Alcoholproblematiek en Verslavingskunde Nederland.

Opzet impuls: ondersteuning en uitwisseling

Naast financiële ondersteuning vonden er verschillende activiteiten plaats om de samenwerkingsverbanden inhoudelijk te ondersteunen, ervaringen uit te wisselen en geleerde lessen op te halen:

Bijeenkomsten

In vier bijeenkomsten werd kennis en ervaring uitgewisseld tussen gemeenten, GGD'en en instellingen voor verslavingszorg uit de vier regio's en experts vanuit het Trimbos-instituut, Verslavingskunde Nederland, het Samenwerkingsverband Vroegsignalering Alcoholproblematiek en het RIVM. Ook onderzoekers vanuit het ZonMw-project Proeftuin Heerlen-Noord, die onderzoek doen naar netwerksamenwerking rondom vroegsignalering alcoholproblematiek, sloten hierbij aan. Thema's van deze bijeenkomsten waren onder andere het gebruik van tools en instrumenten, inzetten op de sociale norm en draagvlak creëren.

Gezond en Actief Leven Akkoord (GALA)

Acties gemeenten voor vroegsignalering alcoholproblematiek

Gemeenten zetten een netwerksamenwerking op met relevante partijen om een aanpak voor vroegsignalering uit te voeren, waaronder in elk geval de GGD en de verslavingszorg. Daarvoor wijst de gemeente een projectleider aan, voert monitoringsactiviteiten uit en maakt een plan van aanpak met partners.

Voortgang

Het RIVM hield met alle samenwerkingsverbanden gesprekken. In een startgesprek is de opzet en uitvoer van het plan besproken. Tijdens voortgangsgesprekken zijn vragen opgehaald die een plek kregen in de plenaire bijeenkomsten. In een eindgesprek zijn de geleerde lessen opgehaald en is het toekomstperspectief aan bod gekomen.

Webinar

In september 2023 vond het [thematisch webinar 'Gezonde leefstijl, een verdieping'](#) plaats, georganiseerd door het RIVM in samenwerking met de VNG en GGD GHOR Nederland. In dit webinar voor beleidsmedewerkers van gemeenten en GGD'en is in een deelsessie ingegaan op de aanpak van vroegsignalering alcoholproblematiek bij volwassenen.

Geleerde lessen, tips en handvatten

De impuls vroegsignalering alcoholproblematiek heeft laten zien dat netwerksamenwerking op dit thema zinvol is: gemeente, GGD, IVZ en netwerkpartners versterken elkaar. Belangrijk is de eigen rol bij dit thema (h)erkennen: niet iedereen herkent direct het belang en zijn/haar rol in preventie. Het blijven agenderen en het benadrukken van de urgentie en het gedeelde belang zijn specifiek voor alcoholproblematiek vroegtijdig kunnen signaleren van belang. Dit vraagt om inzet, tijd en aandacht van aanjagers. Wanneer de neuzen dezelfde kant op staan, kunnen bestaande netwerken, tools en interventies effectief worden ingezet.

In deze brochure lees je de geleerde lessen uit de regio's en handvatten waarmee gemeenten succesvol aan de slag kunnen met een netwerksamenwerking gericht op vroegtijdige signalering en de aanpak van alcoholproblematiek bij volwassenen.

Ervaringen vanuit de regio's

Vier regio's werkten aan netwerksamenwerking rond vroegsignalering van alcoholproblematiek bij volwassenen. Door de verschillen in hun lokale/regionale situatie kozen zij elk voor een eigen aanpak. Hierna delen de regio's met wie zij samenwerkten, wat ze hebben gedaan, en wat ze hiervan hebben geleerd.

Figuur 1: Deelnemende regio's

Regio Zaanstreek-Waterland

Partners en rollen in onze netwerksamenwerking

- Brijder Preventie – *Aanjagen en verbinden, bieden kennis en expertise op thema alcohol. Afstemming met GGD Zaanstreek-Waterland*
- 2 gemeenten (Landsmeer en Waterland) – *verbinden met lokale initiatieven en partners*

De aanpak in onze regio

“Het opbouwen van de samenwerking deden we door gebruik te maken van bekende contacten. Aansluiting bij bestaande netwerken en overlegstructuren bleek het meest kansrijk. Zo hebben we contact gelegd met bestaande netwerken rond valpreventie, vitaliteit en cognitieve fitness. Daar legden we verbinding en konden we behoeften ophalen voor een passende aanpak. Er is nu meer aandacht voor het thema alcohol 18+ en vroegsignalering van problematisch gebruik. Het resultaat: we ontwikkelen een aangepaste versie van het screeningsinstrument Audit-C met instructies voor goede doorverwijzing. Daarnaast zijn op verzoek van lokale organisaties een toolkit en factsheet ontwikkeld om de aandacht voor het thema verder te verspreiden en professionals handvatten te bieden om aan de slag te gaan met dit thema. We gaan er dus mee door!”

Onze geleerde lessen:

- Er zijn veel aanknopingspunten met andere thema's, zoals valpreventie, vitaliteit en cognitieve fitness. Collega's lijken open te staan het thema op te nemen in de eigen plannen en/of werkzaamheden.
- Professionals zijn vrijwel allemaal bereid mee te werken aan het thema alcohol en zien de meerwaarde, soms na een eerste aarzeling.
- Er zijn grote verschillen tussen gemeenten. Een bevlogen gemeentelijke beleidsmedewerker kan het verschil maken bij lokale agendasetting en voor verbinding met netwerken.”

“De rol van aanjager voor agendasetting en verbinding maken is cruciaal. Iemand die intensief met dit thema bezig is, ziet aanknopingspunten met andere thema's.”

Regio Gooi & Vechtstreek

Partners en rollen in onze netwerksamenwerking

- GGD Gooi & Vechtstreek – *aanjagen en verbinden*
- Jellinek – *kennis en expertise op thema alcohol*
- 5 gemeenten (Hilversum, Wijdemeren, Gooise Meren, Huizen en Blaricum/Laren) – *per gemeente een aandachtsfunctionaris vroegsignalering alcohol*

De aanpak in onze regio

“We voerden gesprekken met veel verschillende partijen, en vroegen hen ook wie we verder zouden moeten spreken. Zo kwamen we met veel partijen in contact. Geen van de gebieden waar we werken is hetzelfde. Zo haakten er bijvoorbeeld per gebied verschillende partijen aan. Stapje voor stapje ontstond meer openheid voor het thema, ook bij gemeenten. Het resultaat is dat de vroegsignalering van alcoholproblematiek bij volwassenen op steeds meer agenda's terecht kwam. Zo maken we de verbinding met ontwikkelingen rond valpreventie en gezondheidsmarkten. Door het balletje steeds op te gooien, is het nu gaan rollen. Wij, GGD of Jellinek, worden bijvoorbeeld door gemeenten meer en meer benaderd om mee te denken met de aanpak van dit thema.

Onze geleerde lessen:

- Er zijn grote verschillen tussen gemeenten, onder andere bij welke actuele thema's je kunt aansluiten om alcoholproblematiek te signaleren.
- Professionals staan open voor dit thema als je goed uitlegt waarom het belangrijk is en je aansluit bij knelpunten waar zij tegenaanlopen.”

“Bekendheid met het (preventieve) aanbod en de experts kennen maken samenwerking en doorverwijzing makkelijker. Een gesprek hierover kan al het nodige inzicht bieden.”

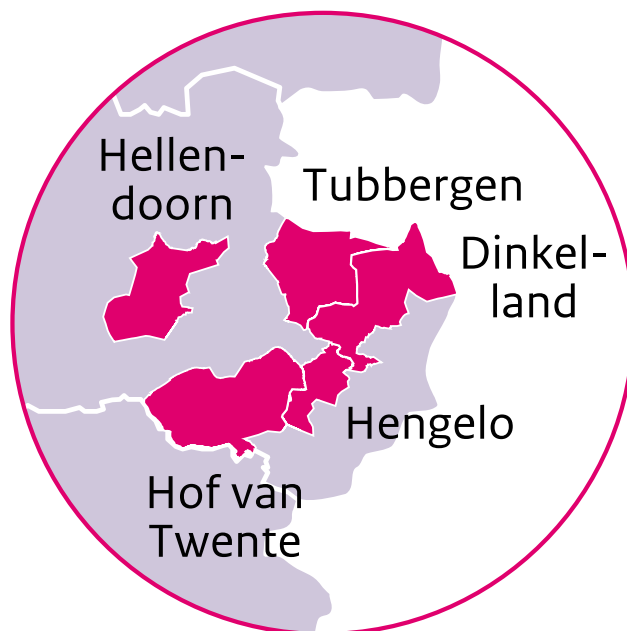
Regio Twente

Partners en rollen in onze netwerksamenwerking

- GGD Twente – *aanjagen en verbinden*
- Tactus Verslavingszorg – *kennis en expertise op thema alcohol*
- 5 gemeenten (Hellendoorn, Hof van Twente, Hengelo, Tubbergen, Dinkelland) – *verbinden met lokale initiatieven en partners*

De aanpak in onze regio

“In onze regio bestond al een regionale werkgroep rondom het thema alcohol. Met deze impuls is hierop voortgebouwd. Onze focus lag op het bespreekbaar maken van alcoholgebruik door professionals in de zorg. We hebben veel gesprekken gevoerd en via via zijn steeds meer partijen in beeld gekomen. Zo is er samenwerking ontstaan met twee regionale koepels van huisartsen (FEA en SHT-THOON). Ook bleek dat Tactus Verslavingszorg in samenwerking met FEA al een mooie scholing voor huisartsen ontwikkelde over vroegsignalering van alcoholproblematiek. Deze scholing was in één gemeente al succesvol geïmplementeerd en nu gaan we deze verder in de regio verspreiden. Elke partij in de samenwerking draagt zijn steentje bij, en er ontstaan nieuwe initiatieven. Waar we voorheen bij gemeenten het thema moesten aanklaarten, komen sommige gemeenten nu zelf met suggesties om dit thema aan te pakken. Zo doen enkele Twentse gemeenten mee aan IkPas.

Onze geleerde lessen:

- Samenwerking opzetten kost tijd. Door aan te sluiten bij waar de energie zit, kun je in korte tijd mooie stappen zetten.
- Partners hebben elk hun unieke, waardevolle bijdrage.
- Het betrekken en interesseren van gemeenten kan bijvoorbeeld door het verplichte preventie- en handavingsplan rond middelengebruik aan te kaarten.”

“Als we de sociale norm rondom alcoholgebruik willen beïnvloeden, dan moeten we dit samen doen! Door er vanuit verschillende organisaties en op diverse plekken aandacht aan te besteden wordt het gemakkelijker om in gesprek te gaan over het thema alcohol, ook voor bijvoorbeeld huisartsen.”

Regio Rotterdam-Rijnmond

Partners en rollen in onze netwerksamenwerking

- 2 gemeenten (Rotterdam en Goeree-Overflakkee)
  - verbinden met lokale en regionale beleid en partners
- Youz Verslavingszorg – kennis en expertise op thema alcohol
- GGD Rotterdam-Rijnmond – verbinding met regiogemeenten

De aanpak in onze regio

“Om de netwerksamenwerking te versterken, hebben we voortgebouwd op bestaande initiatieven. Zo bestond er al samenwerking tussen de spoedeisende hulp (SEH) van Erasmus MC en Youz Verslavingszorg rond het doorgeleiden van jongeren die onder invloed bij de SEH terechtkomen. Door deze impuls besteedt de SEH nu ook aandacht voor preventie en vroegsignalering van problematisch alcoholgebruik bij volwassenen. Samen met de SEH werken we aan verbinding tussen huisartsen, verloskundigen, ouderen en jongerenhubs, met als doel het handelingsperspectief voor professionals rond signaleren en doorverwijzen vorm te geven. Zo brengen we met elkaar in beeld wat kenmerken van gesegmenteerde doelgroepen zijn en wat per doelgroep passende en effectieve instrumenten en interventies zijn om in te zetten. Volgend jaar bouwen we hier op verder.

Onze geleerde lessen:

- Sluit aan bij lopende initiatieven in jouw regio.”
- Aanbod is pas echt effectief als het goed aansluit bij de verschillende doelgroepen.

“Met alleen signaleren ben je er niet. Besteed aandacht aan het handelingsperspectief voor professionals: welke tools en interventies kunnen zij inzetten, wanneer of naar wie kunnen zij doorverwijzen? Dan werk je met elkaar aan een mooie keten.”

Handvatten voor succesvolle netwerksamenwerking

In vier regio's is ervaring opgedaan met een netwerksamenwerking rond vroegsignalering van alcoholproblematiek bij volwassenen. De inzichten en handvatten lees je hierna in vier categorieën: werk planmatig, zet in op vier pijlers, werk domeinoverstijgend samen en betrek inwoners.

Werk planmatig

Sluit aan bij wat er lokaal/regionaal is

- Problematisch alcoholgebruik vroegtijdig signaleren sluit vaak aan bij thema's waar men lokaal/regionaal al op inzet. In deze impuls waren dat bijvoorbeeld valpreventie, sport en bewegen, cognitieve fitness, mentale gezondheid, eenzaamheid, overgewicht of middelengebruik bij jeugd.
- Benut bestaande netwerken vanuit de gemeente of (zorg)professionals om ook het thema vroegsignalering van alcoholproblematiek aandacht te geven. Denk aan brede netwerken rondom gezondheidsverschillen, leefomgeving of vitaal ouder worden, met onder andere de ketenaanpak valpreventie.

Maak gebruik van data

Gebruik cijfers om de urgentie van vroegsignalering te benadrukken én om de voortgang te bewaken.

- Om het thema op de agenda te krijgen, kun je gebruik maken van lokale of regionale cijfers over alcoholgebruik en de gevolgen daarvan (denk aan valongevallen waarbij alcohol een rol speelt). Gebruik hiervoor onder andere [Regiobeeld.nl](https://www.regiobeeld.nl), [VZinfo.nl](https://www.vzinfo.nl) en de factsheet '[7 redenen om in gesprek te gaan over alcoholgebruik](#)'.
- Voor de voortgang zijn gegevens over inzet zinvol. Leg bijvoorbeeld vast hoeveel professionals geschoold zijn in hoe je signaleert en hoe je alcoholgebruik bespreekbaar maakt, of hoe vaak wordt doorverwezen.
- Onder andere op basis van data bepaal je samen met netwerkpartners of bijsturing nodig is en waarop.

Denk aan borging

Vanaf de start is borging een aandachtspunt. Leg de aanpak van vroegsignalering alcoholproblematiek bij volwassenen bijvoorbeeld vast in handhavings-, regio- of GALA-plannen. Zorg dat je zowel de samenwerking als de activiteiten borgt in (bestaande) structuren en plannen. Zo zet je duurzaam in op alcoholproblematiek vroegtijdig (h)erkennen.

Zet in op 4 pijlers

Een goede aanpak bestaat uit activiteiten waarmee je op vier pijlers resultaten behaalt. Met een [samenhangende \(integrale\) aanpak](#) bereik je meer.

Pijler: Educatie en voorlichting

Hier gaat het om bewustwording van het eigen alcoholgebruik onder inwoners, bijvoorbeeld met behulp van IkPas of Dry January. Een gemeente kan IkPas inzetten om bijvoorbeeld een challenge aan te gaan met een andere gemeente. Ook professionals en vrijwilligers scholen over gezondheid en alcohol of methoden van vroegsignalering valt hier onder.

Pijler: Signaleren en ondersteunen

Alcoholproblematiek is op diverse plekken bespreekbaar te maken en te signaleren. Denk aan de huisartsenpraktijk of spoedeisende hulp, maar ook aan naasten of vrijwilligersorganisaties.

Naast vroegsignalering van problematiek is het essentieel om in gesprek te gaan over iemands alcoholgebruik, te adviseren en goed door te verwijzen. Welk aanbod is er, in de buurt of online? Dat kan gaan om zelfhulp of preventieve [interventies](#), laagdrempelig in gesprek gaan met professionals (zoals Moti-55 of het leefstijlloket in sommige ziekenhuizen), of specialistischer zorg. Vaak is er al aanbod, maar is het zinvol dit toegankelijker en zichtbaarder te maken (zie kader 'Benut bestaande kennis en tools').

Pijler: Omgeving

De fysieke en sociale omgeving hebben invloed op gezondheid en gedrag. Bij alcoholgebruik heeft de sociale norm invloed op zowel het gedrag van inwoners als het bespreekbaar maken van alcoholgebruik door professionals. Daarnaast is de beschikbaarheid van alcohol een aandachtspunt. Steeds meer gemeenten kiezen ervoor geen alcohol te schenken tijdens recepties en bijeenkomsten. Zo werken ze er aan mee dat alcohol minder beschikbaar is en dat de sociale normen rond alcoholgebruik veranderen.

Pijler: Regelgeving en handhaving

Het preventie- en handavingsplan van de gemeente kan een mooie ingang zijn om afspraken over het gebruik van alcohol wettelijk vast te leggen. In de regio Gooi en Vechtstreek bijvoorbeeld stelt men dit plan regionaal op. Zo ligt er al een basis voor regionale netwerksamenwerking en borging.

Benut bestaande kennis en tools

Vanuit het Preventieakkoord zijn er mooie overzichten met beschikbare kennis, interventies en tools zoals signaleringsinstrumenten. Maak daar gebruik van! Vaak zijn deze aan te passen aan de lokale/regionale situatie.

Voor inwoners: [Allesoverdrinken.nl](https://www.allesoverdrinken.nl), [Alcoholinfo.nl](https://www.alcoholinfo.nl)

Voor professionals: [Herkenalcoholproblematiek.nl](https://www.herkenalcoholproblematiek.nl), [Loketgezondleven.nl](https://www.loketgezondleven.nl), [Trimbos.nl](https://www.trimbos.nl), [expertisecentrumalcohol.nl](https://www.expertisecentrumalcohol.nl)

Werk domeinoverstijgend samen

Met wie werk je samen

Een netwerk gericht op vroegsignalering van alcoholproblematiek bestaat minimaal uit de gemeente, GGD en een instelling voor verslavingszorg (IVZ). Afhankelijk van de lokale problematiek én waar het enthousiasme zit, breid je het netwerk uit met bijvoorbeeld lokale of regionale huisartsenorganisaties, ziekenhuizen en vrijwilligersorganisaties. Per gemeente kunnen deze partijen verschillen.

Rolverdeling

Er zijn verschillende rollen die van belang zijn om succesvol in te zetten op vroegsignalering van alcoholproblematiek. Maak afspraken over wie welke rol heeft. En zorg dat er voldoende tijd en financiële ruimte is om deze rol goed in te vullen.

- Gemeente: agendasetting en zorgen voor aansluiting bij bestaande lokale overleggen en netwerken.
- GGD: aanjager en verbinder op regionaal niveau. Een aanjager inzetten op dit thema bleek een belangrijke succesfactor in deze impuls.
- IVZ: expert rond alcoholproblematiek, deelt kennis, reikt tools aan en maakt het (preventieve) aanbod zichtbaar.
- Netwerkpartners zoals:
  - Professionals in zorg en welzijn (bijvoorbeeld huisartsen en ziekenhuizen, verloskundigen, sociaal domein): signaleren en doorverwijzen van inwoners met (beginnende) alcoholproblematiek.
  - Vrijwilligersorganisaties: bespreekbaar maken van (beginnende) alcoholproblematiek, weten waar ze terecht kunnen met vragen.

Netwerk uitbreiding

- Maak gebruik van bestaande contacten en sluit aan bij bestaande overleggen. Vraag daar ook wie je verder zou moeten spreken. Zo kan de samenwerking als een olievlek uitbreiden. Denk hierbij ook aan regionale samenwerkingen, zoals die rondom GALA, IZA, de ketenaanpakken en regionale zorgorganisaties.
- Ga op zoek naar gedeelde drijfveren. Die blijken er, eenmaal in gesprek, heel vaak te zijn. Bijvoorbeeld de drijfveer om samen gezondheidsschade te voorkomen en de kans op herstel te vergroten.
- Bij het opstarten van een netwerksamenwerking wordt alcoholproblematiek bij volwassenen soms nog niet zo door alle partijen (h)erkend. Blijf het onderwerp agenderen. Stap voor stap (h)erkennen anderen hun rol bij vroegsignalering van alcoholproblematiek.

Mindset en verwachtingen: het kost tijd

Met verschillende organisaties aan een thema werken kost tijd. Elkaar leren kennen, dezelfde taal spreken, tot gedragen acties komen: in deze impuls kostte dit bijna een jaar. Sluit aan bij waar de energie zit, zoals de huisartsen in Twente, of de eerste hulp in Gooi- en Vechtstreek, dan kun je in korte tijd mooie stappen maken. Vier samen de successen!

Betrek inwoners

Sluit aan bij de doelgroep

Betrek inwoners waar mogelijk ook bij problematisch alcoholgebruik vroegtijdig signaleren. Praktische instrumenten die hierbij helpen vind je op Loketgezondleven.nl. Realiseer je dat professionals

vaak ook inwoners zijn, en op die manier het thema verder kunnen brengen. Eén van de gemeenten benutte bijvoorbeeld de lokale krant om het thema alcohol bespreekbaar te maken. Een andere gemeente maakte het alcoholbeleid binnen de eigen organisatie bespreekbaar.

Contact

Afdeling Gezond Leven

Contactpersoon: Anneke Telleman

anneke.telleman@rivm.nl

gezondleven@rivm.nl

Dit is een uitgave van:

**Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu**

Postbus 1 | 3720 BA Bilthoven

www.rivm.nl

december 2023

De zorg voor morgen
begint vandaag